

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАҢЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН
АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2023-1/3

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2023

МУНДАРИЖА
ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Alieva N. Conceptual foundations for the study of phraseological units and collocations in english, russian and uzbek	5
Aytmuratov A.M. Raqamli texnologiyalar sohasidagi yangi terminlarning til ilmi sohasidagi ahamiyati	7
Bekmurodova F.N. Translation issues of linguacultural concepts in novels	11
Haydarov A.A., Mansurova D. So'zlashuv va badiiy nutqda intonatsiyaning roli	14
Haydarov A.A., Mo'minova R. Antroponimlarni tahliliy o'rganish	17
Haydarov A.A., Ro'ziyeva N. Konnotativ ma'noning nutq birliklarida ifodalanishi	19
Haydarov A.A., Sattorova Sh. Modallikning ifoda vositalari	22
Husaynova M.M. O'zbek milliy latifalari matnining leksik-stilistik xususiyatlari	24
Ishqobilova H. The concept of value in linguistic culture and its brief analysis within the concepts of "hospitality and solidarity"	26
Ismoilova O.I. HNP ₂ komponenti o'rnida kelgan ikki valentli elementlar ifodalagan sintaksemlar	29
Jurayeva N.G. Mumtoz she'riyatning nazm tuzilishiga bir nazar	33
Khakimova M.F. The literary translation of the passage from A. Mukhtar's novel "Platan"	37
Kutlimuratova G.K. Konsepsiya maydon qurilishi haqida	40
Makhammadov B. Ingliz tilidagi AOTMI terminlarining genetik xususiyatlari	42
Mahmudjonova M.X. Sintaktik sathda valentlik nazariyasi haqida ayrim mulohazalar	47
Mavlonova M.M. Pedagogical strategies of improving english in andragogy education	50
Minniqulov I.U. Tilshunoslikda aksiologik yondashuvning nazariy-metodologik asoslari	53
Mirzazoda D.M. O'zbek tilida suyish funksional-semantik ma'nosining gender xususiyatlari	56
Nurjanov O. O'zbek tili etnografik leksikasining dialektal xususiyatlarini o'rganish muammosi	60
Qodirova M., Soqiyeva Sh. Pronominal murojaat shakllarida implikaturaning roli	62
Qulniyozova Sh.N., Uralova O.P. O'zbek va ingliz tillarida kosmonimlar hosil bo'lishining linguokulturologik xususiyatlari	65
Sabirova N.E. Xorazm dostonchiligi rivojida Ustoz-shogirdlik an'analari	67
Saparova Q.O., Irgasheva U.A. Xitoy tiliga oid til materiallarini baholash xususiyatlari haqida	71
Sapayeva F.N. Xorijiy tillarni (ingliz tili) o'zlashtirishda o'yinlar orqali og'zaki nutqni rivojlantirish	74
Shokarimova K.A. Poetik matnlarda vizualizatsiya darajalari	77
Sobirov M.M. About learner's dictionaries of uzbek language	79
Turdimurodov S. Evfemik graduonimiyada aynanlik va farqlilik tamoyili	82
Ubaydullayeva Z.H. Hissiyot tushunchasi va hissiyotlar lingvistikasi	85
Xusainova Sh.E. Tibbiyot sohasi misolida termin va tushuncha munosabati	89
Абдувалиев М.А. Ўзбек тилида тўсиқсизлик концептини воқелантирувчи лексик бирликлар	92
Азимов У.С. Оддий фольклоризм: таржима ва аслият	94
Бегимов О.Т. Сарик сўзининг апеллятив ва ономастик сатхта қўлланиш хусусиятлари	97
Вахабова М.Т. Становление лингвокультурологии как самостоятельной научной дисциплины	101
Есемуратова У.Х. «Давлетярбек» достони ва дostonдаги образлар	104
Казакow И.Р. Қорақалпоқ тилшунослигида лингвокультурологик талқинлар	106
Мадалов Н.Э. Инглиз ва ўзбек тилларидаги табиат ходисаси билан боғлиқ мақолларда синоним ва антоним муносабатларини ифодаланиши	110
Мамурова М.М. “Фазнавийлар” романида халқ оғзаки ижоди намуналарининг ўрни ва туш мотиви	114
Мақсетова З.Ш., Джолдасова Г.Б. Инсон интеллектуал қобилятин ифодаловчи фразеологик бирликлар таҳлили	117
Минаварова Г.М. Заимствование – как процесс развития языка	120

MODALLIKNING IFODA VOSITALARI

A.A.Haydarov, prof., f.f.n., Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro
Sh.Sattorova, magistrant, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada modallik kategoriyasining rivojlanishi hamda qadimgi va hozirgi ingliz tilidagi modal vositalari orasidagi farqlar haqida fikrlar bayon etilgan. Modallikning ifoda ma'nolari foizlarda statistik yoritilganligi zamonaviy ingliz tili foydalanuvchilari uchun foydali bo'ladi.

Kalit so'zlar: modallik, morfologik usul, sintaktik usul, mantiqiy modallik, infinitiv, leksik usul.

Аннотация. В данной статье обсуждается развитие категории модальности и различия между староанглийскими и новоанглийскими модальными глаголами. Для современных пользователей английского языка полезно, чтобы экспрессивные значения модальности статистически покрывались в процентах.

Ключевые слова: модальность, морфологический метод, синтаксический метод, логическая модальность, инфинитив, лексический метод.

Abstract. This article discusses the development of the modality category and the differences between Old and Modern English modals. It is useful for modern English language users that the expressive meanings of modality are statistically covered in percentages.

Key words: modality, morphological method, syntactic method, logical modality, infinitive, lexical method.

Modallik (lot. *modus* – chora, usul) – til, fikrlash va mantiqning asosiy tushunchalaridan biri bo'lib, so'zlashuvchining nuqtai-nazaridan mazmunning voqelikka munosabati (aloqasi)ni ifodalaydi [1]. Modallik tushunchasi turli tillarda turli xil shakllarda mavjud bo'ladi. Ushbu holat ko'p yillar davomida unga bo'lgan qiziqishni belgilab berdi va uning ko'pgina jihatlarini o'rganish uchun turtki bo'ldi. Modallik tushunchasining kengligi va ko'p qirraligi uning hayotimizda naqadar ko'p tomonlama ifodalanishi bilan bog'liq. Insonlar o'z haqarakatlarini rejalashtirganda, taxmin qilganda va uni ma'lum qilganda, buyruq berishda, iltimos qilganda yoki maslahat berganda, istaklarini ifodalaganda, ta'na qilgan vaqtda aynan modallik tushunchasiga aloqador bo'lgan harakatni amalga oshirishadi. U turli harakat, hodisa va faktlarning voqelikka nisbatan aloqasini aks ettiradi: "Harakat yoki hodisalar voqelikda ro'y berishi mumkin; ehtimol bo'lishi mumkin; kimdir harakatni amalga oshirishga majbur qilishi yoki istashi (intilishi) mumkin yoxud harakat boshqa shaxs tomonidan amalga oshirilishini uyushtirishi mumkin (iltimos, buyruq, majburlash, ishontirish, ko'maklashish, to'sqinlik qilmaslik)".

Agar S.A.Kuznetsov tahriri ostidagi rus tilining umumiy lug'atida berilgan "modallik" so'zining izohiga murojaat qilsak, ushbu atamaning mantiqiy va lingvistik ta'riflari bir-biriga juda yaqin, biroq bitta yaqqol farq bilan izohlangan. Mantiqdagi modallik – bu "so'zlayotgan shaxsning ibora mazmuniga munosabatini ifodalovchi tushuncha"; tilshunoslikda modallik – bu "fe'l mayllari shakllari, ohang, kirish so'zlari va shu kabilar orqali so'zlayotgan shaxsning ibora mazmuniga nisbatan munosabatini ifodalovchi grammatik tushuncha" [2]. Modallik tushunchasining maqsadi ham tilshunoslar, ham mantiqshunoslar uchun bir xil, ammo tilshunoslar uchun modal ma'nolarni ifodalovchi til vositalari tarkibi muhimroq hisoblanadi. Mantiqshunoslikdagi modallikning asosiy turlari va tildagi modal tushunchalar turli vaqtlarda turlicha nomlarga ega bo'lgan, ammo har doim atrof voqelikning o'xshash vaziyatlarini aks ettirgan, haqiqiy voqelik, aks ettirilayotgan faktning ishonchliligi va haqiqiylik darajasini qayd etgan. Shu o'rinda, tadqiqotchi P.Portner "modal mantiqning asosiy mohiyatini tushunish modallikni o'rganayotgan tilshunoslar uchun bebaho xislat, chunki modal iboralarning semantikasi haqidagi birinchi nazariy aniq tasavvurlardan ayrimlari modal mantiq doirasida ishlab chiqilgan. An'anaviy modal mantiq til modaligining semantik nazariyasi

bo'lib hisoblanmaydi, biroq modal mantiqning asosiy g'oyalari lingvistik tahlil maqsadlari uchun moslashtirish mumkin. Modallikning yangi semantik nazariyalarini ko'rib chiqishda modal mantiq baholashning muhim etaloni (namunasi) bo'lib xizmat qiladi" degan ta'kidi adolatlidir [3].

Modallik masalalarini ishlab chiqishning navbatdagi bosqichi bu V.V. Vinogradov tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bo'lib, u avvalgi tilshunoslardan farqli o'laroq, modallik kategoriyasining o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishga va uni ifodalashning ba'zi vositalarini ajratib ko'rsatishga harakat qiladi. V.V. Vinogradov o'z asarlarida modallik kategoriyasini jumlashunoslik bilan yaqindan bog'laydi. Jumlada nafaqat biron bir voqea haqidagi xabar, balki "nutq mazmunining reallik aloqasi" ham mavjud. "Har bir jumla muhim konstruktiv xususiyat sifatida modal ma'noni o'z ichiga oladi". "Gap sintaksisining asosiy savollari" maqolasida V.V. Vinogradov buni boshqa shaklda belgilaydi. Uning ta'kidlashicha, jumla quyidagi ikkita xususiyat bilan tavsiflanadi: xabarning intonatsiyasi va bashoratlilik, ya'ni ifodalangan mazmunning voqelik bilan bog'liqligi. Haqiqiy xabar munosabatlarini ifodalovchi vaqt, modalliklar va shaxslar toifalari umumiy "bashoratlilik" tushunchasi ostida olib boriladi. U shunday deydi: "Agar bashoratlilik nutqning voqelikka umumiy munosabatini yoki nutqning voqelik bilan munosabatini ifodalasa, modallik kategoriyasi gapning bu umumiy funksiyasini so'zlovchi tomonidan voqelikka munosabatning o'ziga xos sifatlarini bildirgan holda ajratadi va farqlaydi" [4]. Gapda modallik savolini ishlab chiqishda Galkina-Fedoruk E.M. katta hissa qo'shgan. U hissiy ma'noni ifodalovchi so'zlarni modal so'zlarga mansub so'zlardan ajratishga zo'r e'tibor beradi. A. Haydarov o'zining "Ingliz tilida modallik ma'nosining ifodalanishi" maqolasida modallik kategoriyalarini quyidagicha tasniflaydi [5].

Morfologik usul. Mayl fe'l ifodalagan ish-harakatga reallik nuqtai -nazardan munosabatda bo'lishini ifodalovchi grammatik kategoriyadir. Shu o'rinda mayl kategoriyasi ham o'z tarixiga egadir. Mayl kategoriyasi tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, qadimgi ingliz tilida boshqa qadimgi german tillaridek uchta mayl mavjud. Buyruq maylidan real ish-harakatni ko'rsatish uchun foydalangan. Shu sababli gapga buyruq maylidan fe'llar faol asoslar bilan ifodalangan. Qolgan ikkala mayl ham o'z subyektiv shakllariga ega, ya'ni buyruq mayli ikkinchi shaxsga nisbatan buyruq, iltimos ma'nolarini ifodalaydi. Bu esa quyidagi misolda o'z aksini topgan: go to the heard and bring me the two best kids. Ba'zan esa buyruq mayli istak-hoxish ma'nolari bo'lib ifodalanishi mumkin: be so happy, friend of men.

Leksik - grammatik usul. Leksik - grammatik usul modal fe'llarning barcha turlarini fe'lning infinitiv shakli bilan kelishini o'rganishni o'z ichiga oladi. Bizga ma'lumki hozirgi ingliz tilida quyidagi kabi modal fe'l turlari mavjud: **can, may, must, need, dare, wish, should, would, desire, to try, to be to** kabilarni aytib o'tishimiz mumkin va bu modal fe'llar o'zlari mustaqil holda ishlatilmaydi. Ular asosiy fe'lning infinitive bilan ishlatiladi va asosiy fe'l ifodalagan ish - harakatning bajarilish imkoniyatini, qobiliyatini, ehtimolligini, zarurligini, mumkinligini bildiradi. Modal fe'llardan so'zlashuv jarayonida foydalaniladi May modal fe'li kuchli ehtimollikni 97 % va 3% ruxsatni ifodalab keladi. Modallar qat'iy ruxsatni esa can 58%, may 16%, could 13% va might 13%, will 17%, ishlatiladi. Uch eng muhim takrorlanadigan modallar would 28 %, could 17% va will 17% hisoblabadi. Quyidagi kabi modal fe'llar o'z navbatida o'z ekvivalentlariga ham ega.

Leksik usul. Ingliz tili grammatikasidan bizga ma'lumki modallik kategoriyasining ifodalanishida leksik usul ham mavjud. Bu usul esa modal so'zlar orqali ifodalanadi. Ingliz tilida esa quyidagi kabi modal so'zlar mavjud: **certainly, of course, surely, by all means, sure, perhaps, may be, to be sure, naturally, really, probably, fortunately, happily, luckily, indeed** kabilari. Modal so'zlar deb fikrning voqelikka munosabatini aniq tasdiq va taxmin yo'li bilan bildirib, kirish so'z vazifasida keluvchi so'zlarga nisbatan aytiladi. Quyidagi yangi modal so'zlar paydo bo'ldi: **presumably, allegedly, avowedly** kabilarni ko'rsatish mumkin. Ular zamonaviy ingliz tilida umumiste'molda qo'llaniladi.

Sintaktik usul. Ingliz tilidagi modal qurilmalar sintaktik usul doirasiga kiradi. Modal qurilmalar ham ish harakat bajarilish zaruriyatini, ehtimolligini va shartligini ifodalaydi. To have to, to had rather, to had better, to be to kabi qurilmalar mavjud,

To be + infinitive modal qurilma hisoblanadi, Uning ba'zi ma'nolari esa quyidagi modal fe'llariga va modal qurilmalarga juda yaqin va ba'zan ular to be infinitive o'rnida ishlatilishi ham

mumkin, Ular quyidagilar: Must, shall, should, ought to, to have + infinitive. Bu modal qurilma ikkita zamon ya'ni hozirgi noaniq zamon va o'tgan noaniq zamonda ishlatilishi mumkin.

Dear Jim, I am to be shot at sunrise tomorrow,

They were to go to Spain for the honeymoon.

Shunday qilib, tilshunoslar til ifodasining ham ma'nosi, ham shaklini e'tiborga olgan holda, mantiqshunoslarga qaraganda modallikning turlarini aniqroq farqlashadi, mantiqshunoslar esa yirik modal tushunchalar va ularning mantiqiy sintagmatikasi invariantlari ma'nosini chuqur tekshirgan holda tasavvur qilishadi. Modallik tushunchalarini o'rganishda mantiqiy-lingvistik yondashuv modallik tushunchasini o'rganishda eng asosiy va mushkul bo'lgan vazifa – turli xil modal ma'nolarning tasniflarini tizimlashtirish (umumlashtirish) ga yordam beradi. Shu tarzda, modallikning lingvistik va mantiqiy tushunchalarini umumlashtirish imkoniyati paydo bo'ldi, ammo bitta farq mavjud bo'lib, tilshunoslar uchun modal ma'nolarni ifodalovchi til vositalarining tarkibi muhim hisoblanadi. Bunday yondashuvda mantiqiy va til modalligi bir birini to'ldiradi va boyitadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hojiyev A. Lingvistik terminlarning izohli lug'ati.-T.: "O'qituvchi", 1985.-144B
2. Кузнецов С.А. Большой толковый словарь русского языка.-Санкт-Петербург.Норинт.2000.-1500С
3. Porter P. Modality.Oxford.Oxford University Press.2009.-288P
4. Виноградов В.В. Русский язык:грамматическое учение о слове.-М.:Русский язык.2001.-720 С
5. Haydarov A. Ingliz tilida modallik ma'nosining ifodalanishi.Ilimiy maqolalar to'plami.Buxoro.2005.-B.93-95
6. Nazarova N.A. (2022). Semantic properties of anthroponyms. Indonesian Journal of Innovation Studies, 18. <https://doi.org/10.21070/ijins.v18i.626> <https://ijins.umsida.ac.id/index.php/ijins/article/view/626>
7. Khamidovna, N. N. (2022). The denotation and connotation of a word. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(4),382-388. <https://wos.academiascience.org/index.php/wos/article/view/1242>
8. A.Haydarov. (2020). Methodological features of graphic tools. Middle European Scientific Bulletin, 5. <https://doi.org/10.47494/mesb.2020.5.73>
9. Sattorova Shahlo Shavkat qizi. (2022). Modallik ma'nolarining lingvistik asoslari. Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes
10. Sattorova Shahlo Shavkat qizi. (2022). Importance of Modality in Learning Process. Spanish Journal of Innovation and Integrity. Volume: 07, 2022

UO'K 802.0

O'ZBEK MILLIY LATIFALARI MATNINING LEKSIK-STILISTIK XUSUSIYATLARI

M.M.Husaynova, o'qituvchi, TATU Farg'ona filiali, Farg'ona

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek milliy latifalarining paydo bo'lishi tarixi, latifalarning bosh qahramoni bo'lmish, afandi obrazining o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z boradi. Bundan tashqari o'zbek milliy latifalari matnida uchraydigan leksik qatlamga oid misollar tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: latifa, anekdot, kalambur, dialektizm, leksema, umumxalq so'zlari pressupozitsiya, tag ma'no.

Аннотация. *В данной статье рассказывается об истории возникновения узбекских национальных анекдотов, главном герое анекдотов, характеристике характера Эфенди. Кроме того, анализируются примеры лексического пласта, встречающиеся в тексте узбекских народных анекдотов.*

Ключевые слова: анекдот, анекдот, каламбур, диалектизм, лексема, крылатые слова, presupposition, значение.

Abstract. *This article talks about the history of the emergence of Uzbek national anecdotes, the main character of the anecdotes, the characteristics of the character of Effendi. In addition, examples of the lexical layer found in the text of Uzbek national anecdotes are analyzed.*

Keywords: anecdote, anecdote, pun, dialectism, lexeme, popular words, presupposition, meaning.

Kirish. Xalq latifalari hajviy mazmundagi matn turlaridan biri bo'lganligi tufayli ko'p vaqtlardan buyon tadqiqotchilar diqqatini o'ziga jalb etib kelmoqda. Latifalarning lingvostilistik xususiyatlarini bugungi kun nuqtayi nazardan tadqiq etish o'zbek tilshunosligi fani oldiga qo'yilayotgan muhim vazifalardan biri sifatida milliy tilimizning o'ziga xos lingvostilistik